שמעוני גרטי

משכב ומושב

א. פתיחה

ב. פשט הפסוקים

ג. צירוף שיעורים

ד. מדרס בכלי חרס

ה. קושית רבי עקיבא איגר

ו. עמוד ונעשה מלאכתנו

ז. משכבו ולא הגזול

ח. סברת הלב

א. פתיחה

ברמב"ם מופיעה הקביעה הבאה:

> והמשכב והמושב - אחד הוא; ולמה נאמר בתורה משכב ומושב? שהמשכב הראוי לשכיבה, והמושב הראוי לישיבה, ובין שישב על המשכב או ששכב על המושב טמאהו. לפיכך אני אומר בכל מקום משכב בלבד, והוא הדין למושב
> (הלכות מטמאי משכב ומושב פ"ו ה"א).

לדעת הרמב"ם, אין כל הבדל הלכתי בין משכב למושב, והתורה פשוט נקטה בשתי דוגמאות המתלכדות לחלוטין מבחינה הלכתית.[1] אולם המעיין בפשט הפסוקים בסדרת מצורע, מגלה שיש הבדלים עקביים בין משכב לבין מושב.[2]

אנו נרצה להתמקד בשני הבדלים חשובים, הבדלים שמשלימים זה את זה. בסעיף הבא נדון בהבדלים הללו מצד פשטי הפסוקים, ובסעיפים שלאחר מכן ננסה להראות

---

1 בתורה יש התייחסות לדוגמה נוספת בקטגוריה של מטמאי משכב ומושב, והיא המרכב. אמנם, כאן מסכים גם הרמב"ם שיש הלכות מסוימות בהן נבדל המרכב מן המשכב והמושב.

2 על נקודה זו עמדתי מתוך דבריו של מו"ר הרב אהרן ליכטנשטיין שליט"א.

שעשויות להיות לכך גם השלכות הלכתיות. לבסוף, ננסה להציב סברה מסוימת מאחורי הפער שבין משכב למושב.

ב. פשט הפסוקים

שני הבדלים משמעותיים בולטים בפסוקים בין משכב למושב:

הבדל אחד - במושב נדרש כלי, ואילו במשכב לא נדרש כלי.

הבדל שני - במשכב יש ביטוי קנייני של בעלות, ואילו במושב אין.

ביחס להבדל הראשון יש חריגה, כאשר מגיעים לפסוקי הנידה (בהמשך, נשתדל לגעת בנקודה זו). ביחס להבדל השני יש עקביות מוחלטת (אם כי בחלק ממטמאי המשכב והמושב אין בכלל התייחסות לעניין).

נתבונן בהבדלים הללו בפסוקים עצמם, לפני שנבאר את משמעותם ואת הזיקה שיש ביניהם. נפתח בהבדל הראשון - ביחס למושב מדגישה התורה במספר רב של פעמים, שנדרש כלי. כך, למשל, בפתח הפרשה, בדינו של הזב:

> כָּל הַמִּשְׁכָּב אֲשֶׁר יִשְׁכַּב עָלָיו הַזָּב יִטְמָא וְכָל הַכְּלִי אֲשֶׁר יֵשֵׁב עָלָיו יִטְמָא (ויקרא ט"ו, ד).

הפער חוזר ונשנה גם בתיאור המשכב והמושב כאבות הטומאה:

> וְאִישׁ אֲשֶׁר יִגַּע בְּמִשְׁכָּבוֹ יְכַבֵּס בְּגָדָיו... וְהַיֹּשֵׁב עַל הַכְּלִי אֲשֶׁר יֵשֵׁב עָלָיו הַזָּב יְכַבֵּס בְּגָדָיו (שם, ה-ו).

גם בזבה מופיעה חלוקה דומה,[3] והחריג היחיד הוא באחד מפסוקי פרשת הנידה.[4] התורה משתמשת בביטוי דומה ביחס למשכב ומושב, ואינה דורשת כלי באף אחד מהם; אולם יש להעיר, שבהמשכה של אותה פרשייה, בתיאור מושבה ומשכבה של הנידה כאבות הטומאה בעצמם, חוזר חילוק זה לכתובים:

> וְכָל הַנֹּגֵעַ בְּמִשְׁכָּבָהּ יְכַבֵּס בְּגָדָיו... וְכָל הַנֹּגֵעַ בְּכָל כְּלִי אֲשֶׁר תֵּשֵׁב עָלָיו יְכַבֵּס בְּגָדָיו (שם, כא-כב).

---

3 עיין בויקרא ט"ו, כו.

4 עיין בויקרא ט"ו, כ. כדאי לציין שבבועל נידה (שם שם, כד) מוזכר משכב בלבד, והמושב כלל אינו מופיע ביחס אליו. מכל מקום, העובדה שהתורה אינה דורשת כלי ביחס למשכב, מתקיימת גם ביחס לבועל נידה.

נראה, אם כך, שהתורה - לפחות בפשט פסוקיה - מבחינה בין משכב למושב. הפיכתו של מושב לאב הטומאה מותנית בהיותו כלי, ואילו הפיכתו של משכב לאב הטומאה איננה תלויה בכך. התורה מגבילה את טומאת המושב, ומרחיבה (בצורה די יוצאת דופן, בעולם של טומאת כלים) את טומאת המשכב.

מנגד, התורה מגבילה בצורה מיוחדת את טומאת המשכב. נראה מפשט פסוקי התורה, שרק האדם עצמו מסוגל להפוך את משכבו לאב הטומאה. הגבלה זו, כפי הנראה מפשט הכתוב, איננה חלה על טומאת מושב. כך נאמר בפסוקי הזב:

> וְאִישׁ אֲשֶׁר יִגַּע בְּמִשְׁכָּבוֹ יְכַבֵּס בְּגָדָיו... וְהַיֹּשֵׁב עַל הַכְּלִי אֲשֶׁר יֵשֵׁב עָלָיו הַזָּב יְכַבֵּס בְּגָדָיו (שם, ה-ו).

גם כאן ברורה האבחנה הלשונית - למשכב הוצמד ביטוי של שייכות, 'משכבו'. אין אנו מוצאים ביטוי מקביל של 'מושבו', ונראה מן הפסוק שאין כאן כל הגבלה קניינית. כך גם בהמשך, בפסוקי הנידה:

> וְכָל הַנֹּגֵעַ בְּמִשְׁכָּבָהּ יְכַבֵּס בְּגָדָיו... וְכָל הַנֹּגֵעַ בְּכָל כְּלִי אֲשֶׁר תֵּשֵׁב עָלָיו יְכַבֵּס בְּגָדָיו (שם, כא-כב).[5]

ראוי להעיר, שההגבלה הקניינית המתוארת בפסוק אכן נדרשת להלכה. הגמרא בבבא קמא סו ע"ב דורשת 'משכבו - ולא הגזול', ואנו נדון בהמשך בדרשה זו. מכל מקום, לצורך העניין שלנו ומצד פשטי הפסוקים, נראה שגם כאן יש הבדל בין מושב לבין משכב.

באופן כללי נראה, ששני ההבדלים הללו קשורים אהדדי. הפיכתו של המושב לאב הטומאה, איננה חורגת מן המרחב של הכלים. התכונה המרכזית הנדרשת מעצם כלשהו כדי להפוך למושב הזב היא היותו כלי, ותכונה זו מספיקה בהחלט.

במשכב יש פריצה של החוק הזה - גם דברים שאינם כלים עשויים להפוך לאב הטומאה של משכב הזב, אם אכן הם מוגדרים כמשכבו. אך אם לא קיימת הדרישה של כלי, כיצד נדע מה יהפוך למשכב הזב? ובכן, כאן דורשת התורה דרישה מקבילה.

הזב (וכל אחד אחר ממטמאי המשכב והמושב) יכול להגדיר כמעט כל דבר כמשכב, ואין צורך בכלי דווקא. אולם רק האדם עצמו מסוגל להגדיר משהו (בעיקר

---

5 עיין גם בפסוקי הזבה בויקרא ט"ו, כו. הכתוב מפנה אותנו לפסוקי הנידה, ונראה ממנו שיש להעתיק את כל דיני משכבה ומושבה של הנידה גם אל הזבה. במובלע, אם כן, נוכל לראות גם בפסוק של הזבה את ההבדל בין משכב למושב ביחס ליסוד הקנייני של הבעלות.

משהו שאיננו כלי) כמשכבו. דרישת הקניין מפצה על העובדה שלא נדרש כלי, ביחס למשכבו של הזב.

בטומאת מושב, אין צורך בכך. אם חפץ מסוים מוגדר ככלי (יתר על כן; ככלי המיועד לישיבה, כפי שדורשת ההלכה), אזי הוא מוכן ומעותד למשימת היותו אב הטומאה גם בלי מעמד קנייני. מנגד, אם חפץ מסוים איננו כלי, לא יעזור כל מעמד קנייני ביחס אליו, והוא לא יהפוך למושב הזב.

ג. צירוף שיעורים

נרצה להצביע על פערים הלכתיים בין משכב למושב, שנובעים משני ההבדלים ששרטטנו סביב פשטי הפסוקים. ההבדל שבו נפתח הוא ההבדל שקשור לדרישת היות החפץ המיטמא כלי, דרישה שנאמרה דווקא במושב ולא במשכב.

הפרק הרביעי במסכת מעילה, עוסק בדינים של צירוף. תחילת הפרק קשורה לצירוף ביחס לדיני מעילה, אולם מכאן משתלשלות המשניות באופן אסוציאטיבי, לעבר דיני צירוף בתחומים שאינם מעניינה של מסכת מעילה. חלקו השני של הפרק, עוסק בצירופים הקשורים לדיני טומאה וטהרה. בחיתום הפרק נאמר:

> הבגד והשק, השק והעור, העור והמפץ - מצטרפין זה עם זה. רבי שמעון אומר - מפני שהן ראוין לטמא מושב (מעילה פ"ד מ"ו).

הבגד, השק והעור מהווים שלוש קטגוריות שונות בדיני טומאת כלים.[6] אף על פי כן, יש ביכולתם להצטרף לעניין טומאה.[7] זו קביעתו של תנא קמא, ורבי שמעון רואה צורך להוסיף נימוק לכך.[8] הנימוק של רבי שמעון הוא, שכל המוזכרים במשנה ראויים גם לטמא (או להיטמא) בטומאת מושב.

---

6 עיין **ברמב"ם** בהלכות כלים פ"א ה"א. הרמב"ם מונה שבע קטגוריות של כלים, לעניין קבלת טומאה. ביחס למפץ יש לדון בנפרד, אך באופן כללי נראה שיש לשייכו לעולם של כלי עץ (אם כי בדרך כלל הוא לא נתפס ככלי). עיין בנקודה זו בשבת פד ע"א **תוספות** ד"ה מפץ.

7 לתיאור ההלכות השונות של צירוף שתלויים בכך, עיין בכלים פכ"ז מ"א-מ"ג.

8 באופן כללי נראה שרבי שמעון לא מסתפק בכללי הצירוף הפשוטים שנקבעו (למשל, בכלל שכולל רבי יהושע במעילה פ"ד מ"ג), אלא רואה צורך לנמק מחדש את דיני הצירוף. כך, לדוגמה, מביאה הגמרא במעילה יז ע"ב את התוספתא בטהרות פ"א ה"א, ובה מנמק רבי שמעון את כללי הצירוף שבטומאת אוכלין. נציין, שהגמרא אומרת במספר מקומות (למשל,

הפנייה לטומאת מושב, חריגה למדיי בנוף המשניות. אנו מוצאים, פעמים רבות, התייחסות כפולה לצמד 'משכב ומושב'. אילו היה רבי שמעון אומר 'מפני שהן ראויין לטמא משכב ומושב', היה נימוקו בהיר וקולח.

אנו מוצאים בחלק מן הפעמים, התייחסות למשכב בלבד. הדבר דומה לכלל שקבע **הרמב"ם**, ולפיו - לצורך קיצור - הוא משתמש במילה 'משכב' ומתכוון גם למשכב וגם למושב. אך התופעה ההפוכה של שימוש במילה 'מושב' כדוגמה סתמית וכללית, נדירה למדיי. נראה, שרבי שמעון השתמש בביטוי מושב באופן דווקאי.

העובדה שדברים שונים יכולים להיטמא במשכב, ואפילו להצטרף למשכב אחד, איננה מוכיחה דבר. הכל יכול להיטמא במשכב, משום שהתורה לא דרשה שום תכונה פיסית מן העצמים שהופכים למשכב. רק העובדה שהבגד והשק ושאר חבריהם מסוגלים להצטרף גם לטומאת מושב, מלמדת על זיקה כלשהי שיש ביניהם; שהרי בכוחם להפוך ל**כלי** אחד. ממילא, רק עובדה זו מהווה נימוק לדיני הצירוף שבמשנה.

הבנה זו בדברי רבי שמעון, מלמדת אותנו על הפער שבין משכב לבין מושב. היא גם טוענת את דבריו של רבי שמעון בתוכן מסוים. שהרי אם לומדים את ה'מושב' של רבי שמעון כדוגמה סתמית, ואפשר היה להחליפה גם ב'משכב', לא ברור מה בא ללמדנו ומה הוא מוסיף על דעת תנא קמא.

ד. מדרס בכלי חרס

הגמרא קובעת, במספר מקומות, שמדרס טהור בכלי חרס. לשם הבנת עומק הקביעה הזו, יש לזכור שטומאת מדרס חלה מדאורייתא גם במקומות שטומאות אחרות לא חלות. למשל, פשוטי כלי עץ אינם מקבלים טומאה מן התורה. אף על פי כן, טומאת מדרס חלה בהם מדאורייתא.[9]

כלי חרס, אם כן, קיצוניים אף יותר מכלי עץ. הם מופקעים מטומאת מדרס, ואפילו מדרבנן לא מטמאים אותם בכך.[10] הגמרא בשבת טורחת ומביאה מספר

במנחות ו ע"א) שרבי שמעון דורש טעמא דקרא. ייתכן שנטייה זו לגזור הלכות מתוך טעמיהן, עומדת גם מאחורי הצורך שמרגיש רבי שמעון לנמק את כללי הצירוף בהלכות טומאה.

9 עיין **ברמב"ם** בהלכות כלים פ"א ה"י.

10 נקודה מעניינת מופיעה כאן ביחס לכלי זכוכית. עקרונית, טומאתם של כלי זכוכית היא מדרבנן בלבד, והם נידונים באופן כללי ככלי חרס (שהרי תחילת ברייתן מן החול ככלי חרס, עיין

ילפותות לכך, ואנו נדון בהן לקמן. מכל מקום, מסקנת הסוגיה היא שמדרס טהור בכלי חרס.[11] לימוד אופייני לכך, נשען על פסוקי מדרס הזב:

> אמר חזקיה, דאמר קרא: "ואיש אשר יגע במשכבו" - מקיש משכבו לו; מה הוא אית ליה טהרה במקוה, אף משכבו נמי אית ליה טהרה במקוה (שבת פד ע"א).

תוכן ההיקש של חזקיה, מבודד את היסוד של טהרה במקווה. משכב הזב, טוען חזקיה, שייך אך ורק בדבר שיש לו טהרה במקווה, ממש כמו הזב עצמו.[12] ה**תוספות** על אתר ממהרים להקשות:

> תימה - דהא כופת שאור שיחדה לישיבה טמאה מדרס... אע"ג דלית ליה טהרה במקוה (שם ד"ה לאפוקי).

הדין שמוזכר בתוספות, מובא פעמיים בש"ס. מקומו הטבעי הוא בפסחים מה ע"ב, שם דנים בביטול חמץ. ההלכה קובעת שאם אדם מייחד לישיבה גוש גדול של שאור, נחשב הדבר לביטול. הפיכת השאור למעין כיסא, מסוגלת להועיל בדיני ביטול חמץ.

נוכל לשאול, עד היכן מועיל הייחוד הזה? ומדברי הגמרא בחולין קכט ע"א נראה שהוא מועיל באופן מלא. אותה כופת שאור הופכת ל'מושב', עד כדי כך שהיא מטמאת מדרס. מעתה, אם זב יתיישב על אותה כופת שאור, הוא יהפוך אותה לאב הטומאה, ומדברי הגמרא ברור שדין זה יחול מדאורייתא.[13]

ברמב"ם ו**בראב"ד** בהלכות כלים פ"א ה"ה). עם זאת, הרמב"ם פוסק בהם טומאת מדרס (הלכות כלים פ"א ה"י), למרות שבמקור הגזירה - בכלי חרס - אין טומאת מדרס.

11 נראה, שהרמב"ם דחה את הסוגיה הזו מההלכה. מהסוגיה אפשר להבין שאין מדרס בכלי חרס כלל, ואפילו במקבליהם של כלי חרס אין מדרס. ראשית, סוגית הגמרא נאמרת בסתם, ולא מתייחסים בה דווקא לפשוטי כלי חרס. שנית, הילפותא של רבא לדין זה בשבת פד ע"ב, מובאת מפסוק שעוסק במפורש בכלי שיש לו בית קיבול. הרמב"ם פוסק שאין מדרס בכלי חרס, אך רק לגבי **פשוטי** כלי חרס (הלכות כלים פ"א ה"ח). נראה, אם כן, שהוא דחה את הסוגיה הזו להלכה. נציין, שגם מראשונים אחרים משמע שלמדו כרמב"ם, והיה ברור להם שבמקבלי כלי חרס יש טומאת מדרס. עיין ב**רש"י** בבכורות לח ע"א ד"ה א"ה בכלי חרס, ו**ברגמ"ה** שם.

12 כמובן, לזב אין טהרה במקווה אלא במעיין, כמבואר במקוואות פ"א מ"ח. הכוונה היא לטהרה במים, כפי שמעירים התוספות בשבת פד ע"א ד"ה מה.

13 גודל המהפכה שבדבר מומחש גם לאור העובדה שאוכלין ומשקין אינם נעשים אב הטומאה לעולם. אמנם, התוספות בפסחים יז ע"א ד"ה רביעי, מעלים אפשרות שאוכלין הנוגעים במת

אלא שאנו יודעים שאין לשאור טהרה במקווה.[14] לפי העיקרון של חזקיה, עיקרון שמופיע בלימוד נוסף המובא באותה סוגיה ומתאשר גם מהמשך דברי הגמרא, המדרס שייך רק במה שיש לו טהרה במקווה. כיצד, אם כך, חלה טומאת מושב ביחס לאותה כופת שאור שייחדה לישיבה?

התוספות מתרצים שהשאור נחשב לדבר ש'יש במינו טהרה במקווה'. אך נראה שאפשר להעלות תירוץ פשוט בתכלית. הלימוד של חזקיה לקוח מפסוק של **משכב**, ואילו דין כופת השאור הוא דין של **מושב**. הבדל זה איננו מקרי - הוא הבדל הכרחי, ומייד נראה שנקודה זו איננה מוסכמת על כל הדעות בסוגיה. מכל מקום, לדעת חזקיה אפשר בהחלט לחלק בין משכב לבין מושב.

חזקיה מתמקד בביטוי 'משכבו', ביטוי שכרוך בו ההיקש שבין הזב עצמו לבין המשכב. כפי שראינו, אין ביטוי דומה של 'מושבו', באף אחד מן האישים שמוזכרים בפרשייה. משמע, אין היקש מגביל בין מושב הזב לזב עצמו, כפי שיש במשכב; ודרשתו של חזקיה איננה יכולה להיאמר ביחס למושב.

המסקנה ההלכתית פשוטה למדיי - במשכב נדבר דווקא על מה שיש לו טהרה במקווה, או לפחות על מה שיש במינו טהרה במקווה.[15] במושב לא נציב הגבלה מעין זו. הסוגיות בפסחים ובחולין עוסקות בכופת שאור שייחדה לישיבה, ולפי דברינו - לישיבה דווקא. לכן, אין כאן דרישה של 'יש במינו טהרה במקווה', והעובדה שאותו שאור הופך למושב הזב מובנת בפשטות.

כפי שנרמז לעיל, ייתכן שפער זה בין משכב לבין מושב, תלוי בדעות השונות בסוגיה. מייד לאחר המקור שמציע חזקיה, מביאה הגמרא מקור דומה מפיו של תנא דבי רבי ישמעאל. הוא פונה לחטיבת הפסוקים של הזבה:

יהפכו לאב הטומאה לעניין נגיעתם באוכלין ומשקין אחרים. מכל מקום, עמדה זו חריגה, ובנידון דידן מדובר גם בהפיכת השאור לאב הטומאה באופן גמור ולא רק לאוכלין ומשקין.

14 ראה **בתוספתא** בטבול יום פ"א ה"ג, **וברמב"ם** בהלכות טומאת אוכלין פ"ב הי"ח. עיין גם **בתורת כוהנים** בשמיני, פרשתא ז' הי"ג. התורת כוהנים קובע שאפילו הליך הטהרה שיש לכלי חרס (דהיינו שבירתם), איננו ישים ביחס לאוכלין.

15 זו הסיבה שמפץ טמא מדרס, למרות שאין לו טהרה במקווה. עיין בשבת פד ע"א-ע"ב, וברמב"ם בהלכות מקוות פ"א ה"ד.

דבי ר׳ ישמעאל תנא: ״כמשכב נדתה יהיה לה״ - מקיש משכבה לה; מה היא אית לה טהרה במקוה אף משכבה נמי אית לה טהרה במקוה, לאפוקי כלי חרס דלית ליה טהרה במקוה (שבת פד ע״א).

נראה שאין הבדל מהותי בין שתי הדרשות.[16] אולם לקראת סוף הסוגיה מציע רבא ילפותא שונה. למעשה, רבא עוזב את הפרשייה של מטמאי משכב ומושב, ומציע ילפותא עקיפה מפרשת טומאת מת:

״וכל כלי פתוח אשר אין צמיד פתיל עליו״ - הא יש צמיד פתיל עליו, טהור הוא; מי לא עסקינן דיחדינהו לאשתו נדה? וקאמר רחמנא טהור! (שם ע״ב)

בטיבה המדויק של הילפותא נחלקו הראשונים.[17] אך לפי כל השיטות, אין בדברי רבא (בניגוד לחזקיה, ולתנא דבי רבי ישמעאל) התייחסות מיוחדת למשכב. יתר על כן, רוב הראשונים הבינו שהוא מדבר, בסתם, בעיקר על מושב.[18] ייתכן שההתייחסות של הפסוק ל׳כלי׳, רומזת למושב שבו נאמר בדרך כלל ׳כלי׳.

נראה, אם כך, שרבא איננו מציע סתם מקור נוסף. רבא חולק - בפועל - על חזקיה ועל התנא דבי רבי ישמעאל. לדעת רבא, מדרס בכלי חרס טהור, בין במשכב ובין במושב. זאת בניגוד להצעה שהעלינו לעיל סביב חזקיה - משכב בכלי חרס טהור, אך מושב בכלי חרס טמא.

בנקודה זו אפשר לחזור גם לחריגותה של הנידה. ייתכן שרבא מציע את הנידה, כדוגמה, באופן מכוון; שהרי בנידה, לפחות באחד הפסוקים, אין הבדל בין משכב למושב ובשניהם אין דרישה של כלי.

נסכם בכך שאנו מעלים אפשרות רדיקלית למדיי, בשלב זה של הדיון. למסקנה, ייתכן שיש למעט גם מושב בכלי חרס, אך מסיבה שונה לחלוטין. אם נקבל מסקנה זו, נמתן את ההבדל בין רבא לבין שאר הדעות בסוגיה, לפחות במישור המעשי. לשם עיון באפשרות זו, נפנה לסעיף הבא.

---

16 אם כי, בפשט פסוקי הנידה יש שוני לגבי שאר מטמאי משכב ומושב שמוזכרים בפרשה, וכפי שהערנו בפתח הדברים. ייתכן שהבדלי הפשט הללו עומדים מאחורי מחלוקתו של חזקיה עם תנא דבי רבי ישמעאל, וצריך עיון.

17 עיין **בתוספות** בשבת פד ע״ב ד״ה מי.

18 עיין בשבת פד ע״ב **רש״י** ד״ה מי לא עסקינן, ובתוספות ד״ה מי. כך גם בראשונים נוספים.

ה. קושית רבי עקיבא איגר

גם בסוגיה בבכורות לח ע"א, נאמר שמדרס טהור בכלי חרס. נפח העיסוק בדין זה, בסוגיה בבכורות, מצומצם למדיי. אין כאן את הלימודים של הסוגיה בשבת, ועיקר הדיון בגמרא פונה למחוזות אחרים. **רש"י** על אתר מסביר, מדוע טהור המדרס בכלי חרס:

שישבר אם אדם יושב עליו (ד"ה אין מדרס בכלי חרס).

הגאון רבי עקיבא איגר, מקשה במילים קצרות:

וכ"כ רש"י עירובין קד ע"ב, וע' שבת פד ע"א וצ"ע (גיליון הש"ס שם).

בסוגיה בשבת טרחנו למצוא מקור מן התורה לטהרת המדרס בכלי חרס. לא הובא נימוק כלשהו מסברה, וודאי לא הנימוק שמציע רש"י. והנה, בסוגיה שלנו מצביע רש"י על סברה שאיננה זקוקה לשום פסוק, ומתעלם מכל מהלך הגמרא בשבת!

הדברים הולכים ומחריפים, כאשר מתבוננים בדברי רש"י בעירובין, שאליהם מפנה רבי עקיבא איגר. גם שם חוזר רש"י על נימוק השבירה, אלא ששם הוא מאריך הרבה יותר, ומפנה מפורשות לסוגיה בשבת. רש"י, אם כך, מודע לחלוטין לאותה סוגיה, ובכל זאת מציע נימוק שסותר את כל מהלכה.

אם מבודדים את דעת רש"י בבכורות, ניתן להשיב על קושית רבי עקיבא איגר לאור העיקרון שהוצע לעיל. רש"י בבכורות מחלק בין משכב למושב. הסוגיה בשבת פד ע"א-ע"ב עסקה במשכב בלבד. הילפותות שבה נלקחו מפסוקים של משכב, ואין פסוקים מקבילים של מושב שאפשר ללמוד מהם משהו דומה.[19]

רש"י סבור שכלי חרס מופקעים גם ממושב הזב, אולם מטעם שונה. כאן לא נשענים על הפסוקים, אלא דנים מסברה; ומסברה - אין כלי חרס ראויים למושב הזב, היות שמושב מחרס יישבר אם ישתמשו בו לישיבה.

הדברים מתיישבים, כמין חומר, בחלוקה שהצענו. במושב דורשת התורה 'כלי'. מושב הזב מופקע מאליו, אם מבינים שאי אפשר לשבת על כלי חרס מבלי לשבור

---

19 אנו מתייחסים לפסוקים של חזקיה ותנא דבי רבי ישמעאל. הילפותא של רבא, בסוף הסוגיה, שייכת גם במושב ואולי אפילו נאמרה בעיקר במושב. אך נראה בבירור שרש"י לא נוקט כרבא; שהרי הוא קובע קביעה מציאותית ולפיה כלי חרס יישבר אם יישבו עליו, ואילו רבא מביע עמדה הפוכה בתכלית באמרו שלפעמים מייחד אדם כלי חרס למושב אשתו הנידה.

אותו. אמנם, במשכב אין דרישה של 'כלי', כפי שרואים בפשטי הפסוקים. לכן, אם רוצים להפקיע את דיני המדרס גם ממשכב הזב, יש לפנות לדרשת הפסוקים; וזו תמצית מהלך הגמרא בשבת.

ראוי לחזור ולהדגיש, שהדברים אמורים רק אם מבודדים את דברי רש"י בבכורות.[20] בפירושו שם רש"י מדגיש את עניין הישיבה, ומכאן שורש וענף לפיצול שבין מושב לבין משכב.[21] אמנם, בפירושו למסכת שבת, חוזר רש"י ומתייחס לדוגמה של יושב ביחס למדרס כלי חרס באותה סוגיה.[22] משמע, רש"י למד גם את הסוגיה בשבת כלפי מושב (וגם כלפי משכב), וכבר אי אפשר להעמיד אותה במשכב הזב דווקא.[23]

מכל מקום, גם אם אין זו כוונת רש"י עצמו, אפשר להציע אותה סביב היסוד שהוא בונה. כלומר, אם אנו מקבלים את ההנחה המציאותית לפיה כלי חרס נשבר כאשר יושבים עליו, עלינו לשאול מדוע טרחה הסוגיה בשבת למעט כלי חרס מטומאת מדרס. תשובה אפשרית היא שהנחת שבירתו של כלי חרס מועילה רק במקום שבו נחוץ כלי, כלומר במושב בלבד. לטומאת משכב עדיין לא למדנו, ומשום כך נחוצים פסוקי אותה פרשייה, שאכן מתמקדים במשכב.

---

20 יש הסוברים שחלק מפירוש רש"י למסכת בכורות איננו שייך לרש"י עצמו. בש"ס ווילנא מודפס, לצד פירוש רש"י הרגיל, גם פירוש מכתב יד של רבי בצלאל אשכנזי מדף נז ע"ב עד סוף המסכת; אולם אנו מצויים בדף לח ע"א, לפני שלב זה. בנידון דידן, קשה לומר ששיטה ייחודית כמו החלוקה בין משכב למושב, מופיעה באופן מקרי הן בבכורות לח ע"א והן בעירובין קד ע"ב, למרות שמדובר בשני מפרשים שונים. נראה, אם כך, שפירוש רש"י בבכורות לח ע"א אכן שייך לרש"י.

21 גם ברש"י בעירובין קד ע"ב, ניתן עדיין לשמור על החלוקה בין משכב למושב. אמנם שם הוא מזכיר בחדא מחתא את הנימוק של שבירה עם הסוגיה בשבת, אך ייתכן שזו בדיוק כוונת דבריו - הסוגיה מפרשת את המקור לכך שכלי חרס מופקע ממשכב, ונימוק השבירה מתאים להפקעתם של כלי חרס מדין המושב. מכל מקום, פירוש רש"י בשבת סותם את הגולל על האפשרות להעמיד את אותה הסוגיה במשכב בלבד.

22 עיין ברש"י שבת פד ע"א ד"ה מדרס כלי חרס טהור.

23 באופן כללי נראה שברירת המחדל של רש"י ביחס ל'מדרס' היא מושב. ראה, למשל, בנידה סט ע"ב רש"י ד"ה מטמאין במשא. זאת בניגוד **לרמב"ם** המעדיף את ה'משכב' כדוגמה הכללית למדרס. נוסיף ונעיר, שברירת המחדל של המשנה גם היא משכב בדומה לרמב"ם (עיין בזבים פ"ב מ"ד). ואף ברירת המחדל של הפסוק היא משכב; שהרי פסוקי בועל נידה (ויקרא ט"ו, כד) מזכירים משכב בלבד, ומהגמרא בנידה לג ע"א ברור שמדובר במשכב ומושב.

ו. עמוד ונעשה מלאכתנו

למיצוי ההבדל שבו עסקנו בסעיפים הקודמים, נרצה להתמקד בהלכה מעניינת שמובאת במספר מקומות בגמרא. הברייתא שתצוטט להלן קובעת שלא כל חפץ עשוי להפוך למושב הזב:

> דתניא: "והיושב על הכלי", יכול כפה סאה וישב עליה או תרקב וישב עליו יהא טמא? ת"ל "אשר ישב עליו הזב" - מי שמיוחד לישיבה; יצא זה שאומרים לו 'עמוד ונעשה מלאכתנו' (נידה מט ע"ב).

כלומר, אם אדם לוקח כלי שמשמש לתפקוד ספציפי כמו סאה או תרקב, אין הוא יכול להפוך אותו למושב. נרצה לטעון שיש כאן דין מיוחד, במושב דווקא. בנקודה זו ראוי להעיר, שבתורת כוהנים מובאת הלכה זו גם ביחס למשכב.[24] אולם אנו ננסה להראות שהגמרא חלוקה בנקודה זו על תורת כוהנים. בשולי הדברים נעיר, שאפילו בתורת כוהנים עצמה אין העניין מוכרע.[25]

הברייתא שציטטנו מובאת בשלושה מקומות בש"ס; והנה, במסגרת הבאתה של הברייתא במסכת חגיגה, נראה מלשון הסוגיה שמדובר במושב דווקא. נושא הדיון הוא הקביעה ש'מעולם לא חידשו דבר בפרה'. כלומר, חרף כל החומרות בדיני טומאה וטהרה, לא 'המציאו' דבר שאין לו עוגן כלל. בגמרא יש מספר הצעות לביאור קביעה זו, ואחת מהן היא כדלקמן:

> אמר אביי: שלא אמרו <u>קורדום מטמא מושב</u>, כדתניא "והיושב על הכלי"... מי שמיוחד לישיבה, יצא זה שאומרים לו 'עמוד ונעשה מלאכתנו' (חגיגה כג ע"ב).

קביעת אביי עושה שימוש לא שגרתי במושב דווקא. היינו מצפים ללשון של 'קורדום מטמא מדרס', ואילו אביי נוקט דווקא 'קורדום מטמא מושב'. לפי דרכנו, הטעם ברור. קורדום אכן יטמא משכב אם הזב יהפוך אותו למשכבו, היות שבמשכב אין הגבלה של עמוד ונעשה מלאכתנו. דווקא במושב, שם יש הגבלה שכזו, אין יכולת להפוך קורדום למושב; וממילא, אין מחמירים בכך גם בפרה.

---

24 עיין **ביפה עיניים** בשבת נט ע"א, שמפנה למקורות ב**תורת כוהנים** פרשת זבים, פ"ב ה"ג וה"ה. אמנם, ייתכן שגם שם אין הכוונה למשכב, ועיין גם בהערה הבאה.

25 תורת כוהנים בפ"ב ה"ה, מדבר על סאה ותרקב, ודן במי שיושב עליהם. רק בחיתום הדברים נאמר 'המיוחד לשכיבה'. ביטוי זה תמוה, שהרי הפסוק שציטטה הברייתא דן במושב, והדוגמאות הן דוגמאות של ישיבה. ייתכן, אם כך, שיש לפנינו שיגרא דלישנא בלבד. אמנם, בפ"ב ה"ג נראה שהתורת כוהנים מתייחס למשכב ממש.

מסברה, הדברים כפתור ופרח. במושב יש דרישה של כלי. אם אתה לוקח כלי שמשמש במובהק לצורך אחר וסותר, יש פגיעה ביכולת להגדירו כמושב וממילא גם לא תחול בו טומאת מושב. אך במשכב אין שום דרישה של כלי. לכן גם העובדה שאומרים לו עמוד ונעשה מלאכתנו, איננה מפקיעה את היכולת ליצור בכלי חלות של טומאת משכב.

על פי חידוש זה, נוכל להשיב לקושיה שמבצבצת בדברי מספר ראשונים בסוגיה חמורה במסכת בבא קמא. בגמרא בבבא קמא כה ע"ב מובא קל וחומר המלמד על כך שמפץ טמא במת. הקל וחומר מתבצע מפכין קטנים, שטהורים בזב. הראשונים הקשו על מהלך הגמרא ועל הקל וחומר מפכין קטנים, מכל מיני כיוונים. על רקע הקושיות מנסים הראשונים להבין גם מדוע לא הציעה הגמרא קל וחומר מדברים אחרים, שיעקפו את הבעיה:

> וכן הקשו תלמידי הר"י... עדיין נימא קל וחומר מסאה ותרקב שטהורין במדרס הזב טמאין במת, מפץ שטמא בזב וכולי (שטמ"ק ד"ה והקשה הגליון).

הנחת תלמידי הר"י היא שסאה ותרקב טהורים במדרס הזב, לכל סוגי המדרס, ואף בשכיבה. ממילא, סאה ותרקב מסוגלים לשמש כבסיס נהדר לקל וחומר, ויש להקשות מדוע לא בחרה הגמרא לבנות עליהם קל וחומר.

אך לפי הצעתנו הדברים מבוארים בפשטות. אנו מנסים ללמוד קל וחומר לכך שמפץ טמא. מפץ הוא מין מחצלת שמשמשת לשכיבה. לטענתנו, סאה ותרקב אכן עשויים להפוך למשכב, ולטמא במשכב הזב. כל טהרתם נאמרה דווקא ביחס לטומאת מושב. לכן, לא ניתן לבצע מהם קל וחומר למפץ, ומהלך הגמרא (שכלל אינה מנסה ללמוד מהם) מיושר ומיושב.

ז. משכבו ולא הגזול

עסקנו בהבדל הראשון שמופיע בפסוקים, ההבדל הקשור לדרישה של 'כלי' שנאמרת דווקא במושב ולא במשכב. בסעיף זה נרצה לעסוק בהבדל השני, ביסוד הקנייני שמובא דווקא כלפי משכב ולא כלפי מושב. יסוד הדברים במימרא הבאה, שמובאת בין השאר בגמרא במסכת בבא קמא:

> ...דתניא: "משכבו" ולא הגזול... דגזל משכב דחבריה (בבא קמא סו ע"ב).

בביאור ברייתא זו יש מחלוקת ראשונים גדולה. מפשטות הדברים נראה, שאם אדם גוזל משכב גמור של חברו, אין הוא יכול להפוך אותו למשכב הזב. יש צורך בבעלות

קניינית (או, לפחות, בייאוש שלאחר גזלה) על מנת להחיל טומאת מדרס במשכב הזב. **רש"י** על אתר נוקט בהבנה פשוטה זו:

> גזירת הכתוב, להוציא את המשכב הגזול, שאינו נעשה אב הטומאה לטמא אדם (ד"ה משכבו).

בעלי ה**תוספות** על אתר, עומדים על כך:

> משמע מתוך פ"ה שר"ל משכב גמור של חבירו, אם גזלו - אין מטמא משכב, דגזירת הכתוב הוא, וזהו תימה ! (תוספות ד"ה דגזל [הראשון]).

מייד נתור אחר הקושיות של בעלי התוספות; אולם לפני שהם מקשים על רש"י ממקורות שונים הם מציינים שעצם דבריו בגדר תימה. מדוע שלא תחול טומאת מדרס במשכב גזול?

אנו נרצה להבין את דעת רש"י על רקע ההבדלים המשמעותיים שבין משכב למושב, כפי שהם מבוארים בפשטי המקראות. כזכור, אין צורך בכלי כדי להפוך משהו למשכב הזב. מנגד, יש צורך בהגדרה מאוד חדה של עצם מסוים כמשכבו של הזב, כמקום שמיועד לשנתו.

דווקא העובדה שכל דבר עשוי להוות משכב, גם אם איננו כלי, מצריכה פרמטרים חזקים הרבה יותר להגדרת משהו כמשכב. וכך, רק האדם עצמו מסוגל לקבוע שחפץ כלשהו הוא משכבו. אין הגדרות אובייקטיביות למשכב, והיסוד האישי הוא הדומיננטי. לכן, מצד אחד ייתכנו עצמים שאינם כלים כלל, אך מבחינתו האישית של האדם הם מהווים משכב, וזה מספיק. מצד שני, אדם אחר לא יוכל להגדיר עבורך את משכבך.

כמובן, אם הגזלן יקנה את המשכב, יסכימו כולם שהוא יוכל להפוך אותו לאב הטומאה; מעתה מדובר במשכבו של הגזלן. אך אם מדובר בניסיון של הגזלן אלמוני להגדיר את משכבו של פלוני, אין בכוחו לעשות כן.

בעלי התוספות, ובעקבותיהם רוב הראשונים, הבינו שהסוגיה עוסקת בעורות שעדיין לא עיבדו אותם סופית למשכב. נחוץ גמר המלאכה, או ההחלטה הסופית של האדם להפוך את העור למשכב. כאן דרושה מחשבת הבעלים, ולא מועילה מחשבת

הגזלן. גם הבנה זו בסוגיה משתלבת ברעיון הכללי של הפסוקים. מכל מקום, לפי ההצעה שלנו, מוסברת גם שיטתו של רש"י.[26]

אלא שעל גבי הסבר זה, נוכל להוסיף גם את החילוק שלנו בין משכב למושב. ראשית, נשים לב שהדרשה המובאת בגמרא נאמרת במשכב, והיא איננה יכולה להיאמר במושב. כפי שכבר הובהר, אין בכל הפרק ביטוי מהסוג של 'מושבו'.

שנית, גם מסברה אין מקום להגבלה הקניינית על יכולת הגזלן להפוך משהו למושב. כאמור, למושב יש תכונה אובייקטיבית המגדירה אותו כמושב - היותו כלי המיועד לישיבה. היסוד האישי שבו עצם כלשהו נחשב בעיניך לכיסא, אינו מועיל מחד ואינו נחוץ מאידך. לפיכך, לא יחול בטומאת מושב הדין של 'מושבו' ולא הגזול.[27]

לסיום סעיף זה, נציין לדבריו של **הרי"ד**. ראשון זה, שראה ברש"י את המורה המרכזי שלו, הכיר את קושיותיהם של בעלי התוספות על שיטת רש"י. אך הוא שם לב לכך שרוב המקורות מהם מקשים בעלי התוספות, אינם דנים במשכב גזול אלא במשכב (או מושב) שאינו של בעליו. למשל, המשנה הבאה:

> הגנבים שנכנסו לתוך הבית... ומה הן מטמאין? האכלים... אבל המשכבות והמושבות וכלי חרס המוקפין צמיד פתיל - טהורים. אם יש עמהן גוי או אשה - הכל טמא
> (טהרות פ"ז מ"ו).

גוי מטמא כזב מגזירת חכמים, ובאישה חוששים לטומאת נידה. במשנה מבואר שאישה מסוגלת לטמא גם את המשכבות והמושבות שאינם שלה, שהרי מדובר בגנבים שנכנסים עם האישה לבית שאיננו שייך להם.

אך יש לשים לב לכך שלא מדובר במשכב ומושב גזולים. האישה נכנסת לבית שאינו שלה, ויושבת או שוכבת על חפץ שאיננו שלה, אך לא מדובר בגניבת החפץ ובגזילתו. הרי"ד עומד על כך:

---

26 עיין גם **ברמב"ם** בהלכות כלים פכ"ד ה"ז. נראה, שהרמב"ם אוחז בשני הפירושים יחדיו. לעניין פשט הסוגיה, משמע שהרמב"ם הבין כרש"י, אך הוא מסיק מכך גם את דעתם של בעלי התוספות.

27 לפי הסברה שאנו מציעים, גם במרכב לא יחול הדין של 'מרכבו' ולא הגזול, משום שבפסוקים דומה המרכב בנקודות שהצבענו עליהן למושב (ולא למשכב). יש להעיר בנקודה זו, שהרמב"ם בהלכות כלים פכ"ד ה"ז מיישם את ההלכה של 'משכבו - ולא הגזול' גם במרכב, ואם כך הרי הוא חלוק על הדברים שאנו מעלים.

ונ"ל, אע"ג דמטמא משכב שאינו שלו, גזירת מלך היא שהגזול לא יטמא... ה"נ בזב - אע"פ שמטמא משכב חבירו, הגזול אינו מטמא

(בבא קמא סו ע"ב, תוספות רי"ד ד"ה משכבו).

התוספות רי"ד מתייחס לחילוק זה כאל גזירת מלך.[28] אולם על-פי היסודות שהצבנו, מבואר החילוק היטב. למשכב אין תכונות אובייקטיביות של כלי, והגדרתו כמשכב נשענת על השימוש האישי של בעליו. אין לגזלן יכולת להגדיר חפץ כמשכב, כל עוד לא נתייאשו הבעלים.

אך אם החפץ איננו גזול, והוא מצוי בבית בעליו, יוכלו הגזלן והגנב להפוך אותו לאב הטומאה. שהרי הוא מוגדר כמשכב, על-פי רצון בעליו. כל מה שנותר הוא להחיל בו טומאת משכב, וכאן אין שום מניעה מן הגנבים. יסוד הבעלות היה נחוץ רק כתחליף להגדרת 'כלי' שלא נדרשה במושב, ומאחר שיסוד זה התקיים והחפץ הוגדר כמשכב, אין בעיה לגנב ולגזלן להפוך אותו לאב הטומאה.

ח. סברת הלב

לסיום, נרצה להעלות סברה מסוימת, כלפי ההבדל בין משכב למושב. פרטי הדינים בהם עסקנו, אינם מושפעים מסברה זו. ניתן לקבל אותה או לדחותה, במנותק מכל מה שקדם לה.

חוקרת השימפנזים ג'יין גודול, דנה מעט בסוף ספרה 'אני והשימפנזים' בהבדל שבין האדם לבין החיות. אחד הקריטריונים המקובלים הוא הקריטריון של יצירת כלים ושימוש בהם. החיות, ככלל, אינן עושות שימוש בכלים.

בהקשר זה מעירה החוקרת, שהשימפנזים חורגים (אמנם, באופן מצומצם מאוד) משאר החיות. יש כלים פרימיטיביים, שהשימפנזים משתמשים בהם. היא מדגימה את הדבר דרך מספר תצפיות שהיא ביצעה; למשל, שימפנזים לקחו קנה, עיקמו את קצהו (כמו מקל סבא), והשתמשו בו כדי 'לדוג' טרמיטים מתוך קן. כמובן, מדובר בכלי פרימיטיבי למדיי, רחוק מאוד מיכולותיו של האדם. מכל מקום, יש משהו מרשים ביכולת הזו של השימפנזים.

אולם מעניין הוא, שמספר פרקים קודם לכן, מתארת החוקרת את ניהוגי השינה של הקופים הללו. מסתבר, שבתוך דקות מועטות הם מארגנים לעצמם מקום נוח

---

28 תירוץ דומה מביא ה**משנה למלך** על הלכות כלים פכ"ד ה"ז בשם עצמו.

לשינה. זאת, אפילו תחת תנאים פיסיים לא קלים, כמו מזג אוויר סוער. היא מתארת כיצד במיומנות רבה (שאדם רגיל מן היישוב רחוק ממנה) מצליחים הקופים לצבור ענפים ועלים, לאגד אותם במהירות באופן מסודר, ולייצר לעצמם מצע נוח כדי לישון עליו. במבט ראשוני נראה, שהקופים יודעים לייצר כלי הרבה יותר מתוחכם ממקל מעוקם שדולים בעזרתו טרמיטים. הקופים הללו מייצרים מיטות! גם רמת הביצוע מרשימה הרבה יותר מכיפוף סתמי של קנה.

מדוע, אם כך, בחרה החוקרת בדוגמה כה קלושה להוכחת יכולתם של השימפנזים ליצור כלים? התשובה פשוטה למדיי - המיטה שעיצבו הקופים לעצמם, איננה כלי. לפחות מבחינת המודעות שלהם, ונראה שגם מבחינת התוצר הסופי, הקופים בכלל לא מנסים ליצור כלי. הם פשוט דואגים לעצמם למצע נוח לשינה. הם מיישרים, מוסיפים, מרפדים בעלים, ועושים כל פעולה אינסטינקטיבית פשוטה אחרת כדי שיהיה להם מקום נוח לשכב עליו. אבל אין כאן את התחכום האנושי של שימוש בכלי.

נראה, שביסודו של דבר העניין תקף באופן כללי לגבי משכב. כמובן, מיטתו של לואי הארבעה-עשר היא יצירת פאר אמנותית; אבל באופן כללי, מצע המיועד לשינה איננו כלי. הוא מצע נוח, נוח ככל שאפשר, אולם אין בו שום פן של הכפפת אמצעי הטבע לשימושו של האדם.

כפי שהדגשנו במקומות רבים,[29] מהות הטומאה קשורה במובנים רבים לכוחו של האדם להכפיף אליו את הטבע. טומאת הכלים, בפרט, בנויה כולה על יסוד זה שבו האדם לוקח חומר גלם מן הטבע ומכניס אותו אל עולמו.

המשכב, לפי ההיגיון הזה, כלל לא יצא מגדר הטבע. אלמלא כתוב מפורש, אולי לא היינו מטמאים משכבות. הפסוק מפרט במיוחד את טומאת המשכב, משום שבכל זאת מדובר במשהו שמהווה חלק מעולמו של האדם. עם זאת, המשכב הוא חריג בטומאת הכלים. שני הביטויים המרכזיים לכך הם אלו שבהם עסקנו - ראשית, אין דרישה שהמשכב יהיה כלי. שנית, נחוצה הגדרה סובייקטיבית מאוד ברורה של משכב, הגדרה שנשענת בין השאר על בעלות קניינית.

---

29 עיין בספרי **היטלים הלכתיים בשיטת הבחינות**, במאמרים העוסקים בדין הכשר מים בטומאת אוכלין.